

You have downloaded a document from

The Central and Eastern European Online Library

The joined archive of hundreds of Central-, East- and South-East-European publishers, research institutes, and various content providers

Location: Bulgaria

Author(s): Evgenia Penkova, Ralitsa Veleva, Ivaylo Iliev, Violeta Toncheva-Zlatkova, Kalin Boyanov, Daniela Petkova Krasteva, Zlatina Shotarova, Denitsa Gorchilova, Evgeniya Delcheva, Krasimira S. Valcheva

Title: Траектории на социалното развитие
Trajectories of Social Development

ISBN Print 10:

ISBN Print 13: 978-619-232-778-1

URL: <https://www.ceeol.com/search/book-detail?id=1225113>

УНИВЕРСИТЕТ ЗА НАЦИОНАЛНО И СВЕТОВНО СТОПАНСТВО

ТРАЕКТОРИИ НА СОЦИАЛНОТО РАЗВИТИЕ

доц. д-р Евгения Пенкова, гл. ас. д-р Ралица Велева
д-р Ивайло Илиев, гл. ас. д-р Виолета Тончева-Златкова
гл. ас. д-р Калин Боянов, гл. ас. д-р Даниела Кръстева
гл. ас. д-р Златина Шотарова, доц. д-р Деница Горзилова
проф. д-р Евгения Делчева, гл. ас. д-р Красимира Вълчева

ИЗДАТЕЛСКИ КОМПЛЕКС – УНСС
София, 2023

Колективната монография е обсъдена на катедрен съвет на катедра "Публична администрация" в УНСС (протокол №139/03.07.2023 г.) и на катедрен семинар „Презареждане след първата декада“ по време на Десета есенна академия „Публична администрация в развитие: презареждане“ (10.11.2023 г., УНСС).

Авторски колектив:

доц. д-р Евгения Пенкова – Въведение, глави 1, 6, 13
гл. ас. д-р Ралица Велева – глави 2, 9, 14
д-р Ивайло Илиев – глава 3
гл. ас. д-р Виолета Тончева-Златкова – глава 4
гл. ас. д-р Калин Боянов – глава 5
гл. ас. д-р Даниела Кръстева – глава 7
гл. ас. д-р Златина Шотарова – глава 8
доц. д-р Деница Горчилова – глава 10
проф. д-р Евгения Делчева – глава 11
гл. ас. д-р Красимира Вълчева – глава 12

Научна редакция:

доц. д-р Деница Горчилова
гл. ас. д-р Ралица Велева

Всички права са запазени! Не се разрешават копиране, възпроизвеждане и разпространение на книги или на части от тях по какъвто и да е начин без писменото разрешение на ИК – УНСС. Издателският комплекс не носи отговорност за съдържанието и стила на изложение на авторите.

© Колектив

© ИЗДАТЕЛСКИ КОМПЛЕКС – УНСС

Изп. директор: Веселин Ангелов, тел. 02 8195 251
Зам. изп. директор: Стефан Власев, тел. 02 8195 551
Гл. редактор: Тодорина Недева, тел. 02 8195 564

УНИВЕРСИТЕТ ЗА НАЦИОНАЛНО И СВЕТОВНО СТОПАНСТВО
1700 София, ж.к. „Студентски град“, ул. „8 декември“ № 19

СЪДЪРЖАНИЕ

ВЪВЕДЕНИЕ	5
ЧАСТ I. ИНОВАЦИИ ЗА СОЦИАЛНО РАЗВИТИЕ	
Глава 1: Системен подход към управлението на социалните дейности <i>доц. д-р Евгения Пенкова</i>	9
Глава 2: Социалните дейности в XXI век: публично управление с добавена стойност <i>гл. ас. д-р Ралица Велева</i>	25
Глава 3: Социални мрежи и мрежово управление <i>д-р Ивайло Илиев</i>	41
Глава 4: Модели на социална и солидарна икономика <i>гл. ас. д-р Виолета Тончева-Златкова</i>	53
Глава 5: Социално предприемачество и социални предприятия <i>гл. ас. д-р Калин Боянов</i>	71
Глава 6: Финансов мениджмънт на социалните дейности <i>доц. д-р Евгения Пенкова</i>	89
Глава 7: Управление на човешките ресурси в социалните дейности <i>гл. ас. д-р Даниела Кръстева</i>	109
Глава 8: Политики за мобилност и задържане на човешките ресурси <i>гл. ас. д-р Златина Шотарова</i>	125
ЧАСТ II. ПРОСТРАНСТВА ЗА СОЦИАЛНО РАЗВИТИЕ	
Глава 9: Социална защита: намаляване на общественя риск <i>гл. ас. д-р Ралица Велева</i>	143
Глава 10: Социалните услуги като защита срещу социално изключване <i>доц. д-р Деница Горчилова</i>	157
Глава 11: Здраве и здравна система: управление за резултати <i>проф. д-р Евгения Делчева</i>	187
Глава 12: Кризисен мениджмънт в здравеопазването <i>гл. ас. д-р Красимира Вълчева</i>	215
Глава 13: Управленски алтернативи в образованието <i>доц. д-р Евгения Пенкова</i>	233
Глава 14: Институционална модернизация на образователната система <i>гл. ас. д-р Ралица Велева</i>	249

ГЛАВА 4

МОДЕЛИ НА СОЦИАЛНА И СОЛИДАРНА ИКОНОМИКА¹

гл. ас. д-р Виолета Тончева-Златкова

right 2024

Социалната и солидарна икономика е нова концепция, която има за цел да промени настоящата социална и икономическа система. Солидарната икономика има новата основа – *солидарната размяна*, която да свързва индивидуалните нужди с тези на общността. Това означава да се създават достойни условия на живот за хората по целия свят, икономиката да отговаря на нуждите на всички, вместо само да стимулира допълнителни нужди, а националната и международната политика да създават условия и подкрепяща рамка, които да благоприятстват и насърчават успеха. Сред основните *социални въпроси* попадат достойните работни места; социалната сигурност, закрилата и приобщаването; намаляването на бедността; равенството между половете; грижата за хора с увреждания, нуждите на децата и семействата, младежта, възрастните хора и малцинствата; достъпът до здравеопазване, правосъдие, образование, култура и спорт; доброволческата дейност и активното гражданство. Общото в тази проблематика е поставянето на хората на равни начала и в центъра на социална политика, чийто основен политически инструмент на равнище Европейски съюз (ЕС) е Европейският стълб на социалните права.

Социалната икономика е силно иновативен сектор, който разработва нови инициативи за посрещане на съвременните предизвикателства: увеличаване на неравенствата, липса на устойчиво развитие, застаряване на населението в Европа, социално изключване и т.н. Тя се превръща в модел на устойчивост и продължава да се развива, докато други икономически сектори изпитват затруднения, особено във времена на кризи. **Предприятията и организациите на социалната икономика** са икономически и социални участници, действащи *във всички икономически сектори*. Те се характеризират основно *с целите си и с отличителния си модел*, като отразяват необходимостта от икономика, която съчетава социалните, икономическите и финансовите измерения; която е в състояние да създава богатство и която не се измерва единствено по отношение на финансовите резултати, но най-вече – със социалната си ангажираност. Дейностите на предприятията от социалната икономика не се ръководят единствено от пазарни критерии или критерии за растеж, а от приноса към общия интерес, социалното сближаване и благосъстоянието на обществата. Благодарение на своите определящи характеристики и принципи, социалната икономика допринася за няколко ключови цели на ЕС, сред които постигането на интелигентно, устойчиво и приобщаващо развитие; създаване и запазване на качествена заетост, социално сближаване, социални иновации, местно и регионално развитие, международно развитие и сътрудничество, опазване на околната среда и др. Разработването и осъществяването на политики за подкрепа, развитие и насърчаване на социалното предприемачество и

¹ Тази глава е разработена в рамките на изследвания по проект НИ-8-2023 „Държава и граждански сектор: трансформация на непазарни дефекти и генериране на публична стойност“ (финансиран от фонд НИД на УНСС)

социалната икономика (в заетостта, социалните иновации, устойчивото развитие, образованието, местното и регионалното развитие, корпоративната социална отговорност, управлението на предприятията и т.н.) имат основна роля в европейската и националните икономики. Новите икономически модели заемат челно място в дневния ред на ЕС, като във всички държави-членки се предприемат редица инициативи в тази област. Публичните политики от своя страна играят решаваща роля в стимулирането на социалното предприемачество, а възможностите за финансиране и прилагането на адекватни финансови инструменти за устойчивост и растеж на социалните предприятия изискват особено внимание.

1. Социална икономика – история, дефиниции и институции

Определянето на социалната икономика по познатия днес начин започва през 70-те години на XX век във Франция, когато организации, представляващи кооперациите, взаимоспомагателните дружества и сдруженията създават Национален комитет за взаимодействие в областта на взаимоспомагателните, кооперативните дейности и дейностите по сдружаване (CNLAMCA¹). От края на Втората световна война до 1977 г. понятието „социална икономика“ отпада от ежедневна употреба, дори и сред групите на представителите на този сектор на икономическа дейност. През 1977 г. и 1979 г. под егидата на Европейския икономически и социален комитет се провеждат европейски конференции на кооперациите, взаимоспомагателните дружества и сдруженията. На своята десета годишнина, през юни 1980 г. CNLAMCA публикува документ, озаглавен „Харта на социалната икономика“, в който определя социалната икономика като *съвкупност от организации, които не са част от публичния сектор, които извършват дейността си по демократичен начин, чиито членове имат равни права и задължения и които прилагат специфичен режим на собственост и разпределяне на печалбата, като използват излишъците за разрастването си и за подобряване на услугите, които предоставят на своите членове и на обществото*. Тези характеристики определят социалната икономика като сфера, която се опира на три основни групи организации — кооперации, взаимоспомагателни дружества и сдружения (като към тях относително скоро се причисляват и фондациите).

Докладът на Социално-икономическия съвет на Валония² (Белгия, 1990 г.) определя сектора като част от икономиката, която се състои от *частни организации с четири общи характеристики*: „1. целта им е да служат на членовете на общността, а не да реализират печалба; 2. имат независимо управление; 3. процесът на вземане на решения в тях е демократичен; и 4. при разпределянето на приходите в тях отделният човек и работната сила се ползват с предимство пред капитала“.

Срещата на върха, проведена в Люксембург през 1997 г., признава ролята на предприятията от сектора на социалната икономика за местното развитие и създаването на работни места, и поставя началото на пилотната инициатива „Трета система и

¹ Comité National de Liaison des Activités Mutualistes, Coopératives et Associatives

² <https://www.cesewallonie.be/>

*заетост*¹, насочена към сферата на социалната икономика. Съветът на Европейския съюз приема резолюция относно „Насърчаването на социалната икономика като основен двигател на икономическото и социалното развитие в Европа“.

От 1990 г. в Европейския парламент действа Съвместна група по въпросите на социалната икономика, а през 2006 г. Европейският парламент призовава Комисията „да зачита социалната икономика и да представи съобщение относно този крайъгълен камък на европейския социален модел“. През 2009 г. Европейският парламент приема основен доклад относно социалната икономика и я признава като *социален партньор и основен участник в процеса на постигане на целите* на Стратегията от Лисабон. Европейската комисия предприема две важни инициативи относно социалните предприятия, които представляват неразделна част от социалната икономика: *Инициативата за социалното предприемачество* (ИСП) и Предложението за *Регламент за европейските фондове за социално предприемачество*. От своя страна Европейският икономически и социален комитет (ЕИСК²) публикува множество доклади и становища за приноса на предприятията от сектора на социалната икономика за постигането на различни цели на публичната политика. Сред основните становища на ЕИСК (по собствена инициатива или с цел проучване) присъстват такива относно разнообразието на видовете предприятия, чрез което се признава значението на социалната икономика за изграждането на Европа; относно ролята на социалната икономика за местното развитие и социалното сближаване; относно социалното предприемачество и социалните предприятия и др.

Франция е първата държава, осигурила политическо и правно признаване на съвременното понятие за социалната икономика чрез постановление от декември 1981 г., с което се създава Съвместна делегация на министерствата по въпросите на социалната икономика. През 2011 г. Испания става първата европейска страна, приела закон за социалната икономика. След нея се включват Гърция, Португалия, Белгия, Франция и Румъния, а към днешна дата в тази сфера се работи във всички страни от ЕС. Провеждат се регулярни Европейски конференции по въпросите на социалната икономика.

Най-новото определение на понятието „социална икономика“, дадено от формиращите я организации, е в *„Хартата на принципите на социалната икономика“*³ (10.04.2002г., преработена 25.06.2015г.), приета от Постоянната европейска конференция за кооперациите, взаимоспомагателните дружества, сдруженията и фондациите (СЕР-СМАФ⁴) – институцията, представляваща посочените четири групи организации на социалната икономика на равнището на ЕС.

¹ [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/note/join/2000/291813/DG-4-ECON_NT\(2000\)291813_FR.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/note/join/2000/291813/DG-4-ECON_NT(2000)291813_FR.pdf)

² European Economic and Social Committee - <https://www.eesc.europa.eu/en>

³ <https://www.socialeconomy.eu.org/wp-content/uploads/2020/04/2019-updated-Social-Economy-Charter.pdf>

⁴ Създадена през ноември 2000 г. под името СЕР-СМАФ – Европейската постоянна конференция на кооперациите, взаимоспомагателните отношения, асоциациите и фондациите – с цел установяване на постоянен диалог между социалната икономика и европейските институции. През 2008 г. СЕР-СМАФ променя името си и официално се превръща в Социална икономика в Европа (Social Economy Europe).

Хартата на принципите на социалната икономика е обновена през 2019 г. и в нея е записано, че социалната икономика *е разнообразен сектор, обединен от споделени ценности, общи принципи и характеристики*, независимо че правната форма, която дадено предприятие или организация от социалната икономика може да приеме, е различна в отделните държави-членки. Социалната икономика се състои от разнообразни предприятия и организации като кооперации, взаимоспомагателни дружества, сдружения, фондации, етични банки, социални предприятия, както и други национално специфични форми. Социалната икономика се разграничава от капиталовите дружества по общи принципи и характеристики, по-специално:

- Предимство на хората и на социалната цел над капитала;
- Демократичен контрол от страна на членовете (не засяга фондиите, тъй като те нямат членове);
- Доброволно и открито членство;
- Съчетаване на интересите на членовете/ползвателите и/или обществото (общия интерес);
- Защита и прилагане на принципите на солидарност и отговорност;
- Автономно управление и независимост от публичните органи;
- Реинвестиране на основния излишък за постигане на целите за устойчиво развитие, услуги от интерес за членовете или от общ интерес.

Социалната икономика е основен социално-икономически участник в европейската социална пазарна икономика. Съществуват 2,8 милиона предприятия и организации на социалната икономика, вариращи от малки и средни предприятия до големи групи в ЕС. Социалната икономика присъства във всички сектори и осигурява заетост на 13,6 милиона души и представлява 8% от БВП на ЕС.

В съответствие с европейските приоритети и политически мерки в областта на социалната икономика и социалното предприемачество, първата важна политическа мярка в *България* е приемането на Националната концепция за социална икономика (2011)¹, а изпълнението на концепцията се подкрепя от двугодишни планове за действие, приети от Министерския съвет, които са насочени към подобряване на правната рамка, създаване на благоприятни условия за образование, обучение и научни изследвания върху социалната икономика и оценка на икономическото и социалното въздействие на социалните предприятия върху заетостта и социалното приобщаване. В правителствената програма на България за периода 2017-2021 г.² социалното предприемачество е един от приоритетите. Целта е социалното предприемачество да постигне принос от 2% към БВП на страната, но в същото време данните на Националния статистически институт показват, че до 2017 г. той възлиза на по-малко от 1% от БВП.

Според Националната концепция за социална икономика, тя е *„едновременно част от реалната икономика и част от гражданското общество, в която физически и/или юридически лица, сдружения на доброволци или други организирани*

¹ <https://seconomy.misp.government.bg/>

² https://www.government.bg/files/common/GovPr_2017-2021.pdf

субекти осъществяват стопанска дейност в обществена полза и реинвестират печалба за постигане на социални цели“.

Основните функции на социалната икономика са:

- стопанска – собствено ресурсно обезпечаване;
- социална – реализирана чрез профила на разходите;
- общественополитическа – генериране на обществени нагласи на социална солидарност.

Става ясно, че социалната икономика подпомага процеса на социално включване и създава **устойчив бизнес модел**, който не се окачествява по размера и сферите на дейност, а посредством зачитането на общи ценности: ангажирано участие на структурите на гражданското общество за постигане на социален напредък, правата на личността, защита и прилагане на принципите на солидарност и отговорност, съчетаване на интересите на членуващите ползватели и общия интерес, независимост по отношение на публичните органи, постигане на целите за устойчиво развитие и др.

2. Социални предприятия

С времето понятието за „**социално предприемачество**“ придобива различни значения, като постепенно разширява своята семантична област в зависимост от авторите, които го използват. В началото е използвано, за да обозначи предприемаческите дейности, развивани от организации с нестопанска цел, за да генерират печалба, която да бъде реинвестирана в собственото им функциониране. В Доклада относно инициативата за социалното предприемачество¹ то е определено като „**част от екологичната и социална пазарна икономика и от европейския единен пазар**“, като се посочват неговата висока устойчивост на кризи и стабилните му бизнес модели. Подчертава се ролята на социалните предприятия, които се стремят да удовлетворят социални и индивидуални потребности, които не са посрещнати или са недостатъчно покрити от търговските оператори или от държавата. Пак там се подчертава, че работните места в социалната икономика е по-вероятно да останат на местно равнище и поради това е необходимо насърчаване на създаването на социални предприятия.

Концепцията за социално предприятие е разработена в Обединеното кралство в края на 70-те години на миналия век, за да противодейства на традиционното търговско предприятие. Терминът „**социално предприятие**“ е създаден в развитите икономически страни в Европа и Северна Америка. Отнася се до различни видове организации, които развиват икономическа дейност с цел постигане на социални цели и каузи. Въпреки че има много опити за дефиниране на това икономическо явление, все още няма възприето единно определение. Социалното предприятие е елемент от социалната пазарна икономика. Основната разлика с традиционния пазар е, че социалното предприятие не преразпределя цялата печалба за частна полза, а я използва за решаване на различни

¹ https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-7-2012-0305_BG.html

социални въпроси и е важно да се предотврати възможността то да бъде объркано с понятието за „корпоративна социална отговорност“ (задължение на бизнеса да допринася за устойчивото икономическо развитие, трудовите отношения с работниците, техните семейства, местната общност и обществото като цяло за подобряване качеството на живот¹).

Определението за социално предприятие, предложено в Съобщение относно инициативата за социалното предприемачество, очертава специфичните характеристики на този вид организация и се използва като референтното описание, използвано от институциите на ЕС. В него се отчитат трите ключови измерения, отличаващи социалното предприятие (European Commission, 2014):

- социална цел/насоченост, т.е. основна ориентация към социална цел, което разграничава социалните и търговските предприятия;
- предприемаческа дейност, т.е. развитие на икономическа дейност със социална цел, за разлика от традиционните предприятия;
- и управление, основано на участието, т.е. самоорганизация и демократично участие в процеса на вземане на решения.

Под *социално предприятие* се разбира предприятие, независимо от правната му форма, което:

а) си поставя като основна цел постигането на измеримо положително социално въздействие в съответствие със своя учредителен договор, устав или друг законово определен документ за създаване, като предприятието:

- предоставя услуги или стоки на уязвими, маргинализирани лица, лица в неравностойно положение или в изолация, и/или
- предоставя стоки или услуги посредством метод на производство, който възплащава неговата социална цел;

б) използва печалбата си на първо място за постигане на основните си цели, вместо да я разпределя, и е въвел предварително определени процедури и правила за всякакви обстоятелства, при които печалбата се разпределя сред акционерите и собствениците, което гарантира, че такова разпределяне на печалбата не подкопава основните му цели;

както и

в) се управлява по правилата на отчетността и прозрачността, по-специално чрез включване в управлението на работници, клиенти и/или заинтересовани лица, засегнати от стопанската му дейност.

От друга страна ЕИСК, на база прието проучвателно становище, определя по-подробно основните характеристики на социалното предприятие. То:

- *има предимно социални цели* вместо цели, свързани с печалба; създава социални ползи в интерес на членовете или на обществото като цяло;

¹ Определение от Световният съвет на бизнеса за устойчиво развитие

- дейността му е предимно с нестопанска цел, като **излишъците се реинвестират**, а не се разпределят сред акционерите или собствениците;
- представено е в **многообразие от правни форми и модели** (например: кооперации, взаимоспомагателни дружества, доброволчески сдружения, фондации, дружества със стопанска или нестопанска цел); често различните правни форми са съчетани и понякога се променят в зависимост от нуждите;
- представлява икономически оператор, който произвежда стоки и услуги (често от общ интерес), нерядко със **силен елемент на социална иновация**;
- работи като (съвкупност от) независим(и) субект(и) **със силен елемент на участие и съвместно вземане на решения** (служители, потребители, членове), **управление и демокрация** (представителна или открита);
- често **произлиза от организираното гражданското общество**.

В Наръчник за правни форми за социално предприятие, публикуван от Министерството на бизнеса, иновациите и уменията на Великобритания, е записано, че терминът „социално предприятие“ описва целта на бизнеса, а не правната му форма. Той се определя (от правителството) като **„бизнес с предимно социални цели, чиито излишъци са основно реинвестирани за тази цел в бизнеса или в общността, вместо да бъдат водени от необходимостта да се максимизира печалбата за акционерите и собствениците“**.

Европейската комисия от своя страна не дава нормативно определение на социалното предприятие, тъй като по този начин зачита различните регулаторни разпоредби, съществуващи на национално равнище, които следва да бъдат спазвани. Тя определя социалните предприятия като: **“оператор в социалната икономика, чиято основна цел е да има социално въздействие, а не да реализира печалба за своите собственици или акционери. То работи чрез предоставяне на стоки и услуги на пазара по предприемачески и иновативен начин и използва печалбите си преди всичко за постигане на социални цели. Управлява се по открит и отговорен начин и по-специално включва служители, потребители и заинтересовани страни, засегнати от неговата търговска дейност.”**

Следователно социалните предприятия могат да бъдат елемент от няколко различни вида бизнес-модели:

- такъв, за който социалната или обществена цел на общото благо е причината за търговската дейност, често под формата на социални иновации на високо равнище;
- такъв, чиято печалба се реинвестира предимно за постигане на тази социална цел;
- такъв, в който методът на организация или системата на собственост отразява мисията на предприятието, използвайки демократични принципи или принципи на участие или фокусирайки се върху социалната справедливост;

В България е възприето определение, записано и в Националната концепция за социална икономика (2011), а именно, че **предприятията на социалната икономика**

се управляват като бизнеси; те произвеждат стоки и услуги за пазарната икономика и отделят част от ресурсите си за постигане на социални и икономически цели.”

right 2024

Общото между всички тези определения е наличието на два задължителни компонента – **икономически** и **социален**, изграждащи функционалната структура на социалното предприятие:

- икономическа функция, поддържаща цялостната дейност;
- социална функция, реализирана чрез разпределяне на част от ресурсите за постигане на социална цел.

Както стана ясно, в правните форми на социалните предприятия се наблюдава голямо разнообразие, но според Европейската комисия техни основни **сфери на дейност** са:

- *Работна интеграция* – обучение и интеграция на хора с увреждания и безработни;
- *Лични социални услуги* – здраве, благосъстояние и медицински грижи, професионално обучение, образование, здравни услуги, грижи за деца, грижи за възрастни хора или помощ за хора в неравностойно положение;
- *Местно развитие* на необлагодетелствани райони – социални предприятия в отдалечени селски райони, схеми за развитие на квартали/рехабилитация в градски райони, помощ и сътрудничество с трети страни за развитие;
- *Други* – вкл. рециклиране, опазване на околната среда, спорт, изкуство, култура или опазване на история, наука, изследвания и иновации, защита на потребителите, любителски спорт.

До 2018 г. в *българското законодателство* липсва юридически термин „социално предприятие“, няма ясна и дефинирана регулаторна рамка за тях. Първите правни актове, които могат да бъдат свързани с областта на социалните предприятия в България са Законът за кооперациите от 1999 г. и Законът за юридическите лица с нестопанска цел от 2000 г. Най-често срещаните правни форми на социални предприятия в нашата страна са:

- *Юридически лица с нестопанска цел* (ЮЛНЦ) – сдружения, асоциации, фондации. При тях постигането на нестопанска (включително и социална) цел е водещо; те имат законово гарантирана възможност да извършват пряко стопанска дейност, като приходите от стопанската дейност задължително служат за постигане на нестопанските цели на ЮЛНЦ; забранено е разпределянето на печалба, реализирана от извършваната стопанска дейност. Съществуването им е обусловено от нуждите на хората в дадена общност, като се набелязват ясни начини за задоволяването им. Могат да съчетават публични ресурси с дарителски.

- *Търговско дружество* – за да се доближи до схващането за социално предприятие, то или трябва да е учредено от ЮЛНЦ, или да предвиди подобни правила във вътрешно устройствените си документи.
- *Специализирани предприятия и кооперации на/за хора с увреждания* – това са търговски дружества, които отговарят на допълнителни критерии относно осигуряване на заетост на хора с увреждания и следва да бъдат вписани в специален регистър към Агенцията на хората с увреждания. Те биват разпознавани като социално предприятие по дефиниция.

За социалните предприятия, действащи в рамките на тези правно-организационни форми, няма нужда от специална регистрация, за да бъдат „признати“ за такива. В различни закони са предвидени редица допълнителни регистрации, в зависимост от конкретните стоки и услуги. Единствено в чл. 3, ал. 3 от Закона на юридическите лица с нестопанска цел (ЗЮЛНЦ)¹ е записано, че организациите с нестопанска цел имат право да извършват „допълнителна стопанска дейност само ако е свързана с предмета на основната дейност, за която са регистрирани, и като използват прихода за постигане на определените в устава или учредителния акт цели“, което прави юридическото лице с нестопанска цел най-подходящата правна форма, тъй като неговите специфични особености са установени от нормативната уредба и се така те се вписват в най-пълна степен в идеята за социално предприемачество. Тук трябва да отбележим, че социалните предприятия и стопанските дейности, разработени от юридически лица с нестопанска цел, могат да бъдат признати като такива, само ако имат социално въздействие върху хора от уязвими групи чрез подобряване на техния жизнен стандарт, осигуряване на заетост, услуги и/или други форми на пряка подкрепа за преодоляване на тяхното социално изключване.

Правната рамка е достатъчно широка и позволява избор между отделните видове в зависимост от особеностите на конкретната икономическа дейност и обвързването ѝ със социална цел. Необходима е обща законова рамка, която да „легитимира“ концепцията за социално предприятие, вместо въвеждането на ново за българския контекст тип юридическо лице.

Националният статистически институт в България разработва *Годишен доклад за нефинансовите предприятия и предприятия с нестопанска цел*, в който основната цел на социалното предприятие се определя като постигане на положително и измеримо социално въздействие, а не на икономическа изгода за собствениците му или заинтересованите страни. Според този доклад, социалните предприятия могат да се самоопределят като такива, ако покриват поне един от двата критерия: (1) над 50% от тяхната печалба се инвестира редовно в социални цели (напр. подпомагане на социално уязвими групи и/или изолирани лица; опазване на околната среда; социални иновационни дейности; предоставяне и/или производство на стоки и услуги със социално предназначение и др.); или (2) над 30% от техния персонал се състои от хора от уязвими групи.

¹ В сила от 01.01.2001, изм. ДВ, бр. 107 от 18.12.2020, <https://www.lex.bg/laws/ldoc/2134942720>

3. Правна рамка на социалните предприятия към 2021 г.

Насърчаването на социалните предприятия се превръща в национален приоритет, както става ясно от приемането през м. октомври 2018 г. на **Закона за предприятията от социалната и солидарната икономика**, който влиза в сила през м. май 2019 г.¹ Той има за цел да създаде благоприятна екосистема за социалните предприятия, като им осигури по-добър достъп до пазара и подобри тяхната конкурентоспособност. В допълнение, през 2018 г. към Министерството на труда и социалната политика е създаден отдел „Социална икономика и социална отговорност“.

Даденото първо определение на социалната икономика в Националната концепция за социална икономика, е доразвито в Закона за предприятията в социалната и солидарната икономика и гласи, че **„социалната и солидарна икономика е форма на предприемачество, свързана с една или няколко социални дейности и/или социални цели, извършвани от предприятията, включително чрез производство на стоки или предоставяне на услуги в сътрудничество с държавните или общинските органи, или независимо“** (чл. 3).

Съгласно чл. 5 от закона, субектите на социалната и солидарната икономика са кооперации, юридически лица с нестопанска цел с общественополезна цел и социални предприятия. Социалното предприятие се дефинира като: **„предприятие, което независимо от своята правна организационна форма има за предмет на дейност производство на стоки или предоставяне на услуги, като съчетава икономически резултати и социални цели.“** (§1 т.5). То постига измерима, положителна социална добавена стойност; членовете, служителите или работниците участват при вземане на управленски решения; икономическа му дейност се характеризира с един следните елементи: персоналът принадлежи към определени групи и/или печалбата се разпределя главно за социална дейност или/или за социалната цел, определена в устава му. Това правно определение е в пълно съответствие с подхода на изследователската мрежа EMES² към социалната сфера и нейните три измерения — икономическо, социално и участие в управлението.

3.1. Класификация на социалните предприятия

Законът разграничава две групи социални предприятия: „социални предприятия от клас А,“ и „социални предприятия от клас А+“. Съгласно чл. 7 от закона, **социалните предприятия от клас А** (независимо от правната си форма) отговарят задължително на първите два критерия и на един от допълнителните два критерия:

1. Предприятието извършва социална дейност, която създава социална добавена стойност, измерена по методология, приета от министъра на труда и социалната политика.

¹ <https://www.lex.bg/bg/laws/ldoc/2137187968>

² <https://emes.net/>

2. Предприятието има прозрачно управление, включващо своите членове, работници или служители в процесите на вземане на решения чрез процедура, определена в устава или устава му.

3.1. Повече от 50 % от печалбата и най-малко 7 500 лв. се разходват за социалната дейност или цел на предприятието *или*

3.2. Най-малко 30 % от персонала и не по-малко от трима души принадлежат към уязвима(и) група(и) (хора с увреждания, трайно безработни, лица на възраст под 30 години без професионален опит, бездомни хора, бежанци, бивши затворници, бивши наркомани и др.).

Социални предприятия от клас А+ са тези, които (независимо от правната си форма) отговарят на всички горепосочени критерии или отговарят на критериите за предприятие клас А и поне на един от следните критерии:

1. Социалната добавена стойност се реализира изцяло в общини, в които регистрираното равнище на безработица съответства на средното равнище в страната или е по-високо от него за предходната година.
2. Повече от 50 % от печалбата и най-малко 75 000 лева са предназначени за социалната дейност на предприятието.
3. Най-малко 30 работници, които задължително принадлежат към определена уязвима група и са работили без прекъсване за това предприятие през предходните шест месеца.

Създаването на *Национален публичен регистър на социалните предприятия*¹ на страницата на Министерството на труда и социалната политика, свързан с Националната агенция по приходите, е друг приоритет. Вписването в регистъра се извършва по предвиден в закона ред и съответното предприятие получава удостоверение, издадено от министъра на труда и социалната политика. Според данни на МТСП към 2019 г. над 4 700 предприятията се самоопределят като социални. Не всички обаче отговарят на въведените законови изисквания и в Националния регистър на социалните предприятия към януари 2020 г. има вписани едва 37 социални предприятия, само три от които са от клас А+.

Предвижда се също създаването на цифрова платформа, която да насърчава и подкрепя взаимодействието, комуникацията и осъществяването на партньорства между всички заинтересовани страни в социалната и солидарната икономика, с което да се улесни достъпа на социалните предприятия до пазара. Освен това, чрез създаването на електронна база от данни, се дава възможност за генериране, обработване и анализ на информация, свързана с предоставяните от социалните предприятия стоки и услуги. Планира се също така платформата да предоставя обучителни програми по социално предприемачество, както и квалификационни обучения и възможности за заетост за хора в неравностойно положение и уязвими лица.

¹ <https://secprod.mlsp.government.bg/index.php?section=REG>

3.2. Насърчителни мерки

Законът определя разнообразни насърчителни мерки и подкрепа за социалните предприятия, сред които методическа помощ за получаване на средства и създаване на търговски марки, достъп до обучителни програми с цел повишаване на управленски капацитет и др. Съществен момент е създаването, регистрирането и поддържането на отличителна сертификационна марка, която се предоставя безвъзмездно на регистрираните социални предприятия и техните стоки и услуги. В чл. 15 са записани и допълнителни насърчителни мерки, специално за социалните предприятия от клас А+, като например:

- **учредяване на право на строеж върху частна общинска собственост** за тези социални предприятия (с решение на общинския съвет, без търг или конкуренция) с цел да им се помогне да постигнат социалната си цел, и при условие че социалното предприятие продължава да съществува и функционира най-малко десет години, след като се е възползвало от това право (в случай на нарушение на това разрешение на общината ще се дължи финансова компенсация);
- **учредяване на право на социалните предприятия да ползват частна общинска собственост или обекти с решение на общинския съвет**, без търг или конкуренция, с цел подпомагане на тези предприятия да постигнат своята социална цел. Това право се дава на социалното предприятие, докато последното не бъде заличено от регистъра или за срок от десет години;
- **финансова помощ за подпомагане на образованието и развитието на квалификациите на служителите, принадлежащи към уязвима група.** Тази помощ се предоставя по предложение на министъра на труда и социалната политика; икономическата дейност трябва да се извършва изцяло в общини с регистрирано равнище на безработица, което е същото или по-високо от средното за страната за предходната година.

При спазване на правилата за избягване на двойно финансиране, законът допуска да бъдат прилагани и други подходящи насърчителни мерки и да бъде оказвана подкрепа, предвидени от други нормативни актове.

4. Модели на социално предприятие

Тъй като секторът на социалните предприятия е още много млад и се очаква да възникват нови организации, важно за всеки модел на социално предприятие е да се отграничи от други типове дейности и да се подчертае, че всички критерии трябва да бъдат изпълнени едновременно, за да има социално предприятие.

Според дейността, която извършват, за България са типични три модела на социални предприятия:

- **Модел за създаване на заетост и развитие на работната сила** – икономическата логика на бизнес начинанието се основава на възможността да се създадат работни места за хора в неравностойно положение. Моделът се

свързва с т.нар. “защитена заетост”, при която социалното предприятие е работодател на хора с увреждания. Важно е да се отбележи, че за разлика от трудотерапията или друг вид социална услуга, тук се наблюдава наличието на изпълнен критерий за извършване на стопанска дейност.

- **Предприемачески модел**, при който социалното предприятие се явява **посредник между хората в неравностойно положение и пазара**. Под формата на трудова терапия, хора с увреждания участват в производството на продукти, за които социалното предприятие търси пазар и се ангажира с маркетинг и дистрибуция. Социалното предприятие предоставя услуги и/или стоки, пряко предназначени да задоволяват специфичните нужди на дадена уязвима група по предприемачески начин. То може да се финансира и с публичен ресурс по механизми, гарантиращи конкуренцията (например – през обществени поръчки, социално договаряне, осъществявани чрез публично – частни партньорства и т. н.), набира доброволци и/или дарения, и/или снижава себестойността на продукта си по друг, иновативен начин. Като поле за ограничаване може да се отбележат: преимуществено печалбата да се реинвестира във водещата социална цел, независимостта от институциите на държавата и общините, участие в управлението и прозрачността;
- **Модел на пряка услуга** – социалното предприятие произвежда и предоставя стоки или услуги срещу заплащане на пазарен принцип и генерира печалба, която използва за постигане или решаване на обществено значим проблем. Този модел е най-пряко свързан с доставчиците на социални услуги. При него социалното предприятие предоставя социални услуги срещу заплащане на външни клиенти и едновременно с това е доставчик на социални услуги за своите членове, като заплащането става по договор с общината или държавата. Важно е да се отбележи, че при този модел социалното предприятие развива едни и същи услуги, но насочени към различни потребители и клиенти и за разлика от обичайната предприемаческа дейност, в този случай социалното предприятие трябва да има водеща социална цел, забрана за разпределение на печалбата, участие в управлението и прозрачност.

Според формата на подкрепа на рисковите групи, социалните предприятия се поделят на:

- **Предприятия, които създават заетост/ангажират хора от уязвими групи** да участват в производствен процес/предоставяне на услуги;
- **Предприятия, които предлагат *стандартен продукт/услуга, но със социално влияние*;**
- **Иновативни продукти, които сами по себе си са свързани със социалното подпомагане или *революционни социални продукти*;**
- **Предприятия, които предлагат *безплатни продукти/услуги или финансово подпомагат уязвими групи*.**

Според организационно-правната форма, и съгласно класификацията на моделите социални предприятия, предложена от Defourny и Nyssens (2017) и от Defourny et al. (2019), се разграничават:

- **Социално-бизнес модел** – в България тук попадат специализирани предприятия за хора с увреждания и търговски дружества (МСП, регистрирани по Търговския закон от 1991 г.). Тези предприятия и дружества съчетават предоставянето на стоки или услуги с преимуществено социална цел. Съгласно чл. 48 от Закона за хората с увреждания (2019)¹, специализираните предприятия за хора с увреждания са създадени съгласно Търговския закон или Закона за кооперациите и са регистрирани от Агенцията за хората с увреждания. Данните на АХУ показват, че в България има 205 специализирани предприятия за хора с увреждания, но също така и 349 заличени. Основните сфери на тяхната дейност са шивашко и мебелно производство, сувенири и аксесоари, издателска и печатарска дейност, асемблиране и пакетиране на продукти.
- **Социално-кооперативен модел** – тук попадат кооперациите, които изпълняват социална мисия, кооперациите за хората с увреждания, кредитните кооперации и организациите за микрофинансиране. Към момента най-развитата форма на социално коопериране в България е тази на кооперация за хора с увреждания. Това са организации на физически лица „които чрез взаимопомощ и сътрудничество осъществяват търговска дейност за задоволяване на техни икономически, социални и културни интереси“ (Закон за кооперациите, чл. 1). В АХУ има регистрирани 11 кооперации. Те се занимават с шивашка дейност, книговезки и печатарски услуги, пластмасови изделия.
- **Предприемачески модел с нестопанска цел** – тук попадат ЮЛНЦ (асоциации, фондация, сдружения, читалища и др.). Законът за юридическите лица с нестопанска цел определя два основни вида организации: сдружения и фондации. Те могат да работят в обществена или частна полза. На юридическите лица с нестопанска цел за общественополезна дейност се разрешава да извършват стопанска дейност при определени условия. В регистъра на ЮЛНЦ само за последната година има регистрирани или пререгистрирани 1070 сдружения и 227 фондации, а в Информационния портал на неправителствените организации в България са вписани 13 180 организации, работещи в обществена полза.
- **Модел на публичния сектор** – включва специализирани предприятия за хора с увреждания и други социални предприятия, създадени от общините. Този модел е резултат от движение към пазарна реализация на обществените услуги, което обхваща „свързаните с публичния сектор предприятия“. Тези социални предприятия обикновено се създават от местни публични органи, понякога в рамките на публично-частни партньорства, за да предоставят

¹ <https://www.lex.bg/bg/laws/ldoc/2137189213> (2019 г., изм. и доп. ДВ. бр.105 от 11 Декември 2020 г.)

услуги, които се възлагат и заплащат от общината на външни изпълнители (услуги за полагане на грижи) или нови услуги (услугите, предлагани от социалните предприятия за трудова интеграция). По Оперативна програма „Човешки ресурси“, финансирана от Европейския социален фонд, в България са създадени общински социални предприятия в много общини (Пловдив, Враца, Димитровград, Долни чифлик и др.).

Според фазата на развитие, социалните предприятия в България могат да бъдат типологизирани като:

- социални предприятия, които са все още на етап „идеен проект“, който се нуждае от финансиране и подкрепа;
- социални предприятия, които са в началото на своето развитие;
- социални предприятия във фаза на растеж;
- установени, стабилно функциониращи социални предприятия;
- проекти, които са приключили и създадените социални предприятия са в процес на приключване или вече не функционират.

В заключение може да се обобщи, че в глобален мащаб се наблюдава динамична тенденция към създаване на социални организации, чрез които да се въздейства за справяне с глобални проблеми като нарастваща бедност, явни неравенства в страните, липсата на работни места, трудна адаптация за уязвими групи, територии с неблагоприятни условия и др. Търсенето на успешни решения по време на икономическа криза и световна пандемия дава силен тласък и на развитието на социалната и солидарна икономика като специфична среда, която предоставя възможност за развитие на иновативни предприемачески модели.

България все още изостава от много развити европейски страни по отношение на развитието на социалната икономика. Причините могат да се търсят както в политическото развитие на страната и трудния преход, който тя осъществява, така и в изградената култура на обществото по отношение на солидарните принципи, загриженост, чувствителност и отношение към социалните проблеми.

За социалните предприятия в България се очертават следните основни предизвикателства, свързани с:

- **ресурсно обезпечаване:** липса на подходящо финансиране, подкрепящо социалните предприятия; липса на ресурси за стартиране на бизнес;
- **кадрови проблеми:** липса на мениджърски и маркетингов опит; намиране и обучение на подходящи кадри; т. нар. „капан на помощите“, в който попадат представители на уязвимите групи и не желаят да участват;
- **проблеми със средата:** дълго време липсва системна и целенасочена политика на национално ниво, както и на нормативна база; сложни процедури, свързани с регистрация и отчитане на подобен тип дейност;

- **недостатъци на проектния подход:** липса на устойчивост; бавни, тромави процедури при администрирането на проекти; проектното финансиране поражда съмнения за наличие на корупционни интереси, които нямат общо с декларираната социална кауза;
- **икономическа среда** – инфлация, ниво на заетост; позициониране на пазара на подобен тип социални услуги/продукти; данъчни облекчения за този тип бизнес и др.

За социалните предприятия в България най-голямата трудност остава **ограниченият достъп до финансиране**. Основни източници са фондовете на ЕС (най-вече Европейският социален фонд и Европейският фонд за регионално развитие), което предопределя в голяма степен и проектния принцип за функционирането на социални предприятия. Очаква се по-дълготраен ефект да има след подписаното споразумение между Българската банка за развитие и Европейския инвестиционен фонд за участие в „Ускорител за социално въздействие“, който има за цел да създаде устойчива фондова борса за социалните предприятия. Гаранцията по Програмата на ЕС за заетост и социални иновации (EaSI) и по-специално оста „Микрофинансиране и социално предприемачество“ подкрепя действия в два тематични раздела: микрокредитиране на уязвими групи и микропредприятия и социално предприемачество. Освен това някои от най-големите неправителствени организации също предоставят възможности за финансиране на социалните предприятия.

Приемането на Закона за предприятията на социалната и солидарната икономика се счита за първата стъпка към насърчаването на социалните предприятия и създаването на благоприятна екосистема за тях в страната. Бъдещата национална политика за стимулиране на социалните предприятия следва да предвиди конкретни мерки, които независимо от своя характер (правен, финансов, административен) трябва да спазват и да постигат като резултат насърчаване и устойчивост, солидарност и партньорство, ефективност и ефикасност.

Разнообразието на субектите на социалната икономика и възможността им да развиват дейности от обхвата на кръговата икономика предопределя ключовата им роля в процеса на развитие на нов социално-икономически модел в услуга на хората и общността, характеризиращ се с устойчиво социално, икономическо и екологично развитие.

Литература:

1. Георгиев, Г. (2018), Социална икономика, солидарна икономика, икономика на споделянето, e-Journal VFU
2. Закон за предприятията на социалната и солидарната икономика, Обн. ДВ. бр.91/02.11.2018 г., в сила от 02.05.2019 г., доп. ДВ. бр.17/25.02.2020 г.
3. Закон за хората с увреждания, Обн. ДВ. бр.105/18.12.2018 г., в сила от 01.01.2019 г., изм. и доп. ДВ. бр. 105/11.12.2020 г.

4. Закон за юридическите лица с нестопанска цел, Обн. ДВ. бр.81/06.10.2000 г., в сила от 01.01.2001, изм. ДВ, бр. 107/18.12.2020
5. Инициатива за социалното предприемачество (Становище на ЕИСК) COM(2011), достъпно на <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/PDF/?uri=CELEX:52012AE1292&from=BG>
6. Национална концепция за социална икономика (2012), Министерски съвет, достъпно на <http://seconomy.mlsp.government.bg/page.php?c=1&d=54>
7. ОП Развитие на човешките ресурси, доклад, достъпно на http://www.socialenterprise.bg/docs/conference_1/
8. Пенкова, Е., Д. Горчилова, (2016), Социално развитие на регионите, С., ИК УНСС
9. План за възстановяване и устойчивост на Република България, октомври 2020 г., Министерски съвет
10. План за действие по социална икономика 2018-2019, <http://seconomy.mlsp.government.bg/page.php?c=38&d=125>
11. Правителствена програма за периода 2017–2021, www.government.bg/files/common/GovPr_2017-2021.pdf
12. Пътна карта за насърчаване и развитие на социалните предприятия (2015-2020), http://bcnl.org/uploadfiles/documents/publikacii/plan_se.pdf
13. Социалната икономика в ЕС - обобщение на доклада на CIRIEC, достъпно на https://www.eesc.europa.eu/sites/default/files/resources/docs/a_ces11042-2012_00_00_tra_etu_bg.pdf
14. Социални предприятия в България, ОП „Развитие на човешките ресурси“, достъпно на <https://socialenterprise.bg/>
15. Социални предприятия, определение, Европейска комисия, http://ec.europa.eu/growth/sectors/social-economy/enterprises_en
16. Социални предприятия, определение, правителство на Обединеното кралство https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/31677/11-1400-guide-legal-forms-for-social-enterprise.pdf
17. Социално предприемачество в България и Европа, 2017 https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3142940
18. Създаване на благоприятна среда за насърчаване на социалните предприятия като основни участници в икономиката и социалната иновативност (2012/2004(INI)), достъпно на https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-7-2012-0305_BG.html
19. Създаване на успешно социално предприятие: поуки и възможности, доклад от Първа европейска конференция на ЕЗМ, (2013 г.), <http://socialbusinessint.com/>
20. Defourny, J., Nyssens, M. (2017 г.), Fundamentals for an International Typology of Social Enterprise Models, *Voluntas*, vol. 28, стр. 2469—97.
21. Defourny, J., Nyssens, M. (Eds.), (2021), *Social Enterprise in Central and Eastern Europe: Theory, Models and Practice* (1st ed.). Routledge.
22. Eurofound (2019 г.), *Бъдещето на производството в Европа*, Люксембург: Служба за публикации на Европейския съюз

23. Lebeau, B.P. (2000), Le Troisième Système, ECON 502 FR,
[https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/note/join/2000/291813/DG-4-ECON_NT\(2000\)291813_FR.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/note/join/2000/291813/DG-4-ECON_NT(2000)291813_FR.pdf)

24. Monzón, J.L., Chaves, R. (2016), Recent Evolutions of the Social Economy in the European Union, CES/CSS/12/2016/23406

25. Nyssens, M. (2021), Social Enterprise in Western Europe: Theory, Models and Practice, Routledge.

26. Social Economy Charter (2019), Brussels, 10 April 2002, revised version approved on 25 June 2015: <https://www.socialeconomy.eu.org/wp-content/uploads/2020/04/2019-updated-Social-Economy-Charter.pdf>